

PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ - MÝTY

Co je náboženství?

Náboženství může mít různé definice. Jedna z nich vychází z latinského pojmu pro náboženství – religio. Mnoho religionistů (odborníků na náboženství) se shoduje na tom, že latinské slovo pro náboženství pochází ze slovesného tvaru *religo* a znamená *znovu svazují, znovu spojují*. Náboženství je tedy podle této etimologické definice znovu navázání spojení. Navázání spojení s kým nebo s čím? Český pojem náboženství ukazuje na boha. Pokud tedy budeme definovat náboženství jako znovu spojení s bohem, musíme si uvědomit, že ne každý náboženský systém má boha nebo bohy. Definice ukazuje také na to, že se znovu navazuje vztah, který byl předtím přerušen.

V náboženství jde obecně o vztahování se ke skutečnosti, která přesahuje běžnou lidskou zkušenost.

Co je Bůh?

Tady budu citovat profesora Milana Balabána: "Až skoro neskutečně známé slovo "Bůh" (staročeský "bog") je buď původu řeckého nebo indoíránského (srov. Bagdad = Boží dar). Oč tu vlastně běží, vystihuje přídavné jméno "bohatý", tj. Bohem obdarovaný a požehnaný. Bůh je ten **Mocný, Silný, Suverénní**. "Nebožtík" je člověk, který nejeví známky boží přítomnosti. "Zboží" je majetek či jmění, jimž Bůh zahrnul člověka, který je "zbožný", nikoliv "nebohý".

Cituji pořád profesora M. Balabána:

„V Hebrejské bibli je Bůh označen jako el, elohím; v Řecké bibli je to theos, označující původně to, co je božské, numinózní, personifikace je asi dodatečná. Etymologie vyznavačských výrazů el a elohím je nejasná, vyznačuje však nesporně osobu mocnou, nadlidskou, jež je duchovní páteří lidí i vesmíru.“

(Milan Balabán, Kořeny a květy biblických pojmů, str. 9.)

I neteistické náboženské systémy se vztahují ke skutečnosti přesahující běžnou zkušenost, ale obejdou se bez personifikace boha

Původ božstva

Lze předpokládat, že náboženství ve své nejprimitivnější formě nemělo božstvo, jak ho známe v pozdějších formách náboženství. A že lidé činili zkušenosti s nevšedností bytí, aniž by ji nějak nazvali. Není snadné pojmově vystihnout něco, co jen tušíme, co neumíme dobře popsat.

Božstvo chápu stručně jako souhrn skutečností, které nás přesahují a vnímáme je jako nadřazené a tvůrčí. Každá kultura i doba je vnímá a popisuje různě. Když říkáme běžně, že věříme, že nad námi něco je, vyjadřujeme tímto povědomí skutečností, které můžeme nazvat božstvem. Říkáme to na základě určitých zkušeností a zážitků. A náboženství je způsob, jak se vztahujeme k těmto skutečnostem, jinak řečeno k tomuto božstvu.

Jak říká teolog Paul Tillich, citovaný prof. Janem Hellerem, „zjevení musí být přijato, a jméno pro toto přijetí zjevení je ‚náboženství‘“ (Nástin religionistiky, str. 13).

Moderní člověk by se měl zamyslet nad tím, zda když nekonkrétně "vyznává", že nad námi něco je, nezaostává za „primitivním“ člověkem, který své zkušenosti začal personifikovat a lépe uchopovat.

Náboženství versus věda

Myslím si, že náboženství vzniká a vyvíjí se postupně, jak člověk poznává svět a prohlubuje poznání rozdílu mezi světem a jeho transcendentní skutečností. Přitom nemůžeme zredukovat transcendentní skutečnosti na jevy, které věda ještě neumí vysvětlit. Náboženství není opak vědy, není o tom, co věda ještě neví.

Věda je o poznání, náboženství není o poznání, ani proti poznání. Je o jedinečných zážitcích a skutečnostech, které nemají co do činění s vědou. Náboženství odpovídá na otázky, na které věda neumí odpovědět. Možná je přesnější říct, že náboženství klade otázky, které si věda neklade a nemůže klást. Náboženství hledá na takové otázky odpověď, věda nemůže o nich ani spekulovat.

Např. věda nemůže pracovat s hypotézou boží existence (neexistence), aby vysvětlil a popsal některé své teorie a hypotézy.

Vyznání versus poznání

Náboženství vyznává, věda poznává. Vyznání je pro náboženství typické. Pokud konstatuji na základě nějaké transcendentní zkušenosti, že nad námi něco je, moje zkušenost se stává náboženským zážitkem a moje konstatování je vlastně formou vyznání.

Náboženská řeč je analogická a relativní. Pojmy „nad námi“, „pod námi“, „kolem nás“ nejsou v tomto případě prostorové. Nemůžeme je brát doslovně. Vyjadřujeme jimi zkušenosti, které neumíme snadno uchopit a popsat. Věda s tím nemůže polemizovat ani nám to vyvrátit na základně poznání toho, co je nad námi, pod námi a kolem nás.

Navíc pojem „nad námi“ v náboženské řeči je univerzální, vztahuje se k celému světu, ne-li k celému kosmu.

Nad námi v této místnosti je strop. Stejný pojem v náboženské řeči neukazuje na strop, ani na to, co je nad stropem. Je to něco někde, nevíme co, nevíme kde. Ale něco víme nebo spíš tušíme.

Víra není vědění

O víře bude řeč v příští přednášce. Tady ji zmíníme jen stručně v souvislosti s původem náboženství. Můžeme říct, že původ náboženství a původ náboženské víry spolu souvisí. Bez náboženství nemůže být náboženská víra, a bez náboženské víry nemůže být náboženství. Platí to i pro tzv. náboženství zjevení – judaismus, křesťanství. Víra se v těchto náboženství chápe jako odpověď na Boží zjevení. Nemění to nic na to, že bez zjevení by nebyla víra, bez víry by nebylo zjevení (zůstalo by němé).

Když zůstaneme u našeho nekonkrétního vyznání, že „nad námi něco je“, co odpovíme na otázku, jak to víme? Mnozí hledají slova, nebo odpoví sebejistě, že nevědí, ale že to cítí. Nebo se odvolávají na zážitek, který jim to napovídá. Ten zážitek není nic, co by lidé dokázali popsat jasnými slovy, aby to druzí pochopili. Jde o zážitek, o kterém nikdo nemá jasné vědění. Víra neví, víra věří.

To neznamená, že cokoliv nejasného – co nevíme jistě – patří do oblasti víry.

Víra vidí dál

Víra se jeví jako absurdita, ale jak si povíme v příští přednášce, život bez jakékoliv víry je také absurdní a nepředstavitelný. "Vírou chodíme", to neplatí jen pro oblast náboženskou. To platí dokonce i ve vědě. Co by dokázala věda bez víry, která jí dává impuls a žene ji kupředu? Víra je nutná absurdita, ale spíš jen nutná.

"Credo quia absurdum" – věřím proto, že je to absurdní. Tato myšlenka se připisuje křesťanskému spisovateli Tertullianovi, který žil na přelomu prvního a druhého století po Kr. Na slovenské Wikipedii jsem našel vysvětlení, že Tertullianova věta znamená výzvu k slepé víře. To je nedorozumění a nepochopení Tertulliana. Mě tato myšlenka vyzývá k tomu, abych nemíchal a nepletl si víru s věděním.

Víra je bránou k transcendentnu, umožňuje vidět dál a vědět víc, ale jinak, než víme a vidíme optikou vědy.

Fides quaerens intellectum

I když se tato věta od Anselma z Canterbury (1033 – 1109) vztahuje především na jeho křesťanskou víru a na teologii jako funkci křesťanské církve, můžeme jí vysvětlit obecnou povahu vzniku a vývoje každého náboženství.

„Fides quaerens intellectum“ – víra, která hledá porozumění.

Nevěříme proto, že tomu rozumíme, vždyť to, na co odpovídáme vírou, je absurdní. Věříme, abychom porozuměli. Řečeno v kostce, když člověk učiní zkušenost s transcendentnem, cítí se jím osloven, vzniká víra, a postupně se pouští do zkoumání a poznávání skutečností, které ho oslovily. Snaží se racionálně uchopit a vyjádřit své náboženské zkušenosti s použitím jazyka a rozumové argumentace. Vyvíjí teologii. Dochází k opakovaným náboženským zážitkům, vznikají rituály. Vzniká institucionalizovaná forma náboženství...

Ottovo mysterium tremendum et fascinans

A co je to transcendentno, které způsobuje náboženskou zkušenost? A jaký vyvolává zážitek? Na obě otázky můžeme odpovědět s německým teologem a religionistou Rudolfem Ottem (1869 – 1937), který mluví o *mysteriu tremendum et fascinans*, tedy tajemnu vzbuzujícím bázeň a úžas. Můžeme to také přeložit jako úděsné a úžasné tajemno. Je to ambivalentní pocit.

„Ten pocit tajemného úděsu může proniknout myslí mírným tokem v podobě poklidného zbožného rozjímání. Takto může přejít do trvalého plynoucího ladění duše, které dlouho setrvává a rezonuje, až nakonec dozní a duše se opět ponoří do všednosti, může také v duši propuknout náhle, jako bleskem. Může vést k podivným vzruchům, k opojení, k vytržení, k extázi. Mívá i divoké a démonické formy. Může poklesnout v téměř strašidelnou hrůzu a zděšení. Má drsné a barbarské předstupy a projevy, vyvinul se i do podob jemných, vytříbených a zušlechtěných. Může se stát tichým zachvěním a zmlknutým tvora před – ano, před čím? Před tím, co je nade vším stvořením jako nevýslovné tajemství.“ Rudolf Otto, Posvátno, str. 26.

Mystérium fascinans – úžasné mystérium

"Kvalitativní obsah posvátna (jemuž dodává formu mystérium) je jednak už uvedený moment odstrašujícího tremenda a majestátu, jednak je to však i něco zvláště přitažlivého, upoutávajícího, fascinujícího, co s děsivým momentem tvoří podivnou kontrastní harmonii. ... Jak se démonično či božství lidskému vědomí jeví děsivě a hrozivě, tak je zároveň láká a blaží. A tvor, který se před ním chvěje nejpokornější zkroušeností, je zároveň nutkán přiklonit se k němu, ba jaksi si je osvojit. Tajemno je mu nejen podivuhodné, ale i divuplné. Nejen že jej mate, ale také jej uchvacuje, strhuje, nadchne, a to se někdy stupňuje až do vytržení a až do extáze, také dionýzovský účinek může mít posvátno" (Rudolf Otto, Posvátno, str. 45).

Tajemno působí na člověka ambivalentně. Člověk nejenže se děsí a žasne zároveň, bojí se a zároveň je motivován a vtažen do vztahu s tajemnem. Ale hlavně jeho odpověď, jeho vztah k tajemnu se různí. Neví, co počít, jak uchopit výzvu tajemna. Různí se i jeho interpretaci. Tolik odpovědí, přístupů a náboženství.

Co je a není náboženství

Jaké je kritérium k určení, co je náboženství, a co jím není? Co je lidskou odpovědí na transcendentno či tajemno a co je jen světový názor a způsob interpretací (nad)přírodních jevů? Něco nastíníme bez nároků na jasné a jednoznačné odpovědi na položené otázky. Myslím si, že neexistuje objektivní kritérium, podle kterého bychom mohli jasně rozlišit náboženství od nenáboženských forem zírání na svět a jeho nadpřirozenost.

Pro primitivní národy i sopky, zemětřesení, blesk, záplavy, sucho, mohly být projevem hněvu bohů. Vzbuzovaly v nich děs a bázeň. Vyvolávaly u nich nutnost si naklonit bohy obětmi a uctíváním. Viděly v těchto přírodních jevech mystérium tremendum a fascinans, a také transcendentno. I v nás tyhle přírodní jevy a katastrofy vzbuzují bázeň i vyvolávají zděšení. Ale víme, že nepatří do oblasti transcendentna. Mají vědeckou odpověď...

Primitivní národy měly i jiné zkušenosti s transcendentnem, jaké může mít i současný člověk, univerzálně vyznávající „nad námi něco je“. Proto nemůžeme jednoznačně považovat primitivní náboženské formy za mylné. Mylné prvky najdeme ve všech náboženských systémech.

Náboženství jako lidská odpověď

Náboženství je lidská odpověď na zjevení, jak ho chápe zejména židovství a křesťanství. Otázkou je, zda lidská odpověď je adekvátní? Pochopil člověk správně, co po něm chce to mystérium tremendum a fascinans? A chce po člověku vůbec něco? Není to jen lidská iluze? Odpověď je individuální, je součástí náboženské (ne)zkušenosti. Že je mezi nebem a zemí něco, co nás přesahuje, to můžeme považovat za objektivní zkušenost, na níž se shodne většina lidí. Z tohoto pohledu je člověk obecně náboženským tvorem. Někdo je tou zkušeností s transcendentem více dotčen a vtažen do vztahu s ním aktivně, někdo se drží zpátky. Nebo odolává? Považuje se za nevěřící.

Každopádně člověk není tvůrčím svého života, ani pánem svého osudu. Existence, k níž se dostal jako slepý k houslím, ho přesahuje. I to je oblast, na kterou lidé hledají odpověď v náboženství.

Různé odpovědi vedou k různým formám náboženství, a také k jeho falešným formám.

Násilí, sektářství a fanatismus jako mylná odpověď na zjevení

Jak jsme viděli u Rudolfa Otta, zážitky ze zkušenosti s tajemnem nejsou kontrastní jen v děsu a úžasu, ale i v tom, že mohou vyvolat něco pozitivního (posvátno) i negativního (démonično). Duchovní sféra života zahrnuje dobro i zlo. Ale náboženská zkušenost ukazuje zároveň, že každá ta sféra má jiného tvůrce. Posvátno není primárním tvůrcem zla, a démonično nepůsobí dobro.

Je tedy náboženské násilí a sektářství páchající zlo jen špatnou odpověď na zjevení posvátna, nebo spíš službou démoničnu? Obě odpovědi asi budou správné. A můžeme logicky říct, že konání dobra je poslušnost vůči posvátnu a neposlušnost vůči démoničnu a naopak, zlo je z nepochopení posvátna, z neposlušnosti vůči posvátnu a poslušnosti vůči démoničnu.

Sektářství je lidskou deformací, někdy vědomou deformací zjevení. Náboženský fanatismus je mylnou odpovědí na zjevení. Radikální forma fanatismu vede k sektářství a násilí.

Mýty

Mýty známe jako pohádkové a bájeslovné vyprávění o vzniku světa, o bozích a různých božských hrdinech. Z pohledu moderního člověka mýtus je každé vyprávění svého druhu, který neodpovídá vžitě zejména vědecké realitě.

Primitivní národy a společnosti nechápou mýty jako fikci. Pro ně mýty byly pravdivé a posvátné. Odhalovaly jim realitu. Byly vodítkem pro správnost života.

Mýty nepřipomínají nám jenom náboženské myšlení primitivní společnosti. Představují nám také způsob, jak tyto společnosti chápaly (chápou) svět kolem sebe. Podávají nám svědectví o chápání světa a života v něm v předvědecké, předhistorické a předfilosofické éře.